

Fredrik Nilsen

Filosofihistorisk likestilling

Dalia Nassar og Kristin Gjesdal (red.),
Women Philosophers in the Long Nineteenth Century.
The German Tradition.
Oxford: Oxford University Press 2021.

Alle som har beskjeftiget seg med det lange 1800-tallets filosofi- og kulturhistorie, vet at dette århundret mer enn noe annet domineres av tyskspråklig litteratur. Det er unektelig Schwung over navn som Kant, Fichte, Schlegel-brødrene, Schelling, Goethe, Schiller, Herder, Schleiermacher, Hegel, Marx, Engels, Schopenhauer, Dilthey, Nietzsche, Rilke og Freud. Normalt blir disse mannlige tenkerne, i det minste flertallet av dem, tatt med i filosofi- eller kulturhistoriske fremstillinger. Det er imidlertid et stort savn at de mange kvinnelige bidragene fra tysktalende land i denne perioden stort sett utelates. Nå kan imidlertid denne diskriminerende praksisen se ut til å ha gått ut på dato, for endelig har det kommet en utgivelse som innvarsler en revolusjon i filosofihistorieskrivningen om denne viktige perioden. Og fremst i kampen for filosofihistorisk likestilling og anerkjennelse av kvinnelige filosofer står den norske filosofiprofessoren Kristin Gjesdal sammen med sin australske kollega Dalia Nassar.

Det lange 1800-tallet

Boken består av ni kapitler som hvert tar opp en viktig tysk kvinnelig tenker fra det lange 1800-tallet, det vil si perioden fra den franske revolusjon i 1789 til utbruddet av første verdenskrig i 1914. Dette var et omkalfatrende århundre for Tyskland, så vel politisk som intellektuelt, og inneholdt alt fra tysk romantikk,

idealisme og nasjonalisme til marxisme, sosialisme, nihilisme og fenomenologi. Boken gir et enestående innblikk i historien om kvinnelige tenkeres mange bidrag i utviklingen og diskusjonen av alle disse idéretningene og bevegelsene, en historie som utviklet seg parallelt med, men til tider også som et alternativ til, den dominerende mannlige diskursen. I innledningen til verket plasseres de kvinnelige tenkerne på en god måte innenfor den tyske politiske, sosiale og intellektuelle konteksten på 1800-tallet.

Hvert av de ni kapitlene har en innledende del hvor Gjesdal og Nassar beskriver den aktuelle kvinnelige tenkerens biografi og bibliografi, samt diskuterer hennes tenkning og plass i filosofihistorien. Deretter er det tatt med nye engelske oversettelser av ett eller flere utdrag fra den kvinnelige tenkerens produksjon. Oversettelsene fra tysk er ført i pennen av Anna C. Ezekiel, mens verkene til Staël, som ble skrevet på fransk, er oversatt av Stephen Gaukroger og Dalia Nassar. For mange av tekstene er dette første gang de foreligger i engelsk oversettelse, noe som kan bidra til å forklare at de kvinnelige tenkerne i stor grad har blitt oversett i engelskspråklige filosofihistoriske fremstillinger. Oversettelsene er gode og letteste, til tross for at det tidvis er rimelig komplekse filosofiske spørsmål som drøftes.

Grepet med å først gi en generell skisse av den kvinnelige tenkerens biografi og tenkning, for så å inkludere oversettelser av relevante tekstutdrag, er svært vellykket; leseren får først en innføring i det som gjerne er en rimelig ukjent skikkelse i filosofien, før hen blir konfrontert med sentrale utdrag som viser de kvinnelige tenkernes originale bidrag til tenkningens historie. En innføring i tenkernes biografi er av ekstra stor betydning med hensyn til kvinnelige tenkere på 1800-tallet, fordi et fellestrekk ved dem var at de ikke bare skrev filosofiske verk, men også utviklet en særegen form for politisk aktivisme for å nå ut med sine tanker. Den akademiske veien, som var den vanligste for menn, var ikke, i hvert fall ikke i samme grad, tilgjengelig for kvinner. Boken passer utmerket for studenter som søker en innføring i det lange 1800-tallets tenkning og som ønsker å gjøre dette med å lese originaltekster og ikke bare fortolkninger. Den skulle også passe for de som er skolert inn i et tradisjonelt mannsdominert filosofihistorieparadigme og som ønsker å bryte ut av dette. Ellers vil den med en allmenn interesse for filosofi og idéhistorie både innenfor og utenfor academia ha svært stor glede av boken. I tillegg til boken har Gjesdal skrevet en kronikkserie for *Klassekampen* om de ni kvinnelige filosofene, en serie som også er publisert på hjemmesiden til *Kilden kjønnsforskning*. Også dette grepet synes

vellykket og fører forhåpentligvis til enda flere lesere og større oppmerksomhet for de kvinnelige tenkerne i den norske offentligheten.

Kvinnerens handlingsrom

Det første kapitlet handler om den sveitsisk-franske filosofen, historikeren og forfatteren Anne Louise Germaine de Staël (1766–1817). Staël vokste opp i Paris hvor hennes far var finansminister for Ludvig 16. På grunn av sin frittalenhet og åpne motstand mot det nye regimet som overtok etter den franske revolusjon og det påfølgende terrorregimet, ble hun utvist av Napoleon i 1803. Hun flyttet da til Tyskland hvor hun giftet seg med den svenske baronen Erik Magnus von Holstein, noe som ga henne baronesse-tittel og en strategisk viktig diplomatisk posisjon. Mor til Staël hadde drevet en filosofisk fredagssalong i Paris som blant annet ble besøkt av Denis Diderot, Comte de Buffon, Edward Gibbon, David Hume, Paul-Henri Thiry (Baron) d'Holbach og Jean-Baptiste le Rond d'Alembert. Staël opprettet sin egen salong på familieeiendommen i Sveits som ble en viktig møteplass for samtidens ledende intellektuelle. Som svært mange kvinner i filosofihistorien generelt og på 1800-tallet spesielt tilhørte Staël sositeten i samfunnet. Disse elitekvinnene hadde, i motsetning til arbeiderklassens kvinner, tid og anledning til å forfølge åndelige interesser, tilgang til utdanning i privat regi, samt omgang med kanoniserte mannlige filosofer. Etter skilsmissen fra ektemannen innledet Staël et forhold til aktivisten, filosofen og forfatteren Benjamin Constant. Hun var også venn av August Wilhelm Schlegel, Friedrich Heinrich Jacobi og Friedrich Schiller. Som Gjesdal og Nasser påpeker, fikk Staël etter hvert en så sentral posisjon i det intellektuelle og politiske Europa, og egentlig også utover dette kontinentet gjennom sin kontakt med Thomas Jefferson, at hun i en anekdote ble betegnet som «en tredje supermakt» ved siden av England og Russland.

Staël har med sine verk bidratt til flere fagdisipliner, deriblant moralpsykologi, politisk filosofi, vitenskapsteori, naturfilosofi, religionsfilosofi, metafysikk og filosofisk estetikk. Rent intellektuelt er det rimelig å inkludere Staël i den tyske tradisjonen, ettersom hun har bidratt betydelig til vår kunnskap om Tyskland i tidlig romantisk tid, ikke minst gjennom sitt verk om tysk historie og kultur, *Om Tyskland* (1813). Dette verket brakte henne på ny i konflikt med Napoleon, ettersom keiseren gjorde alt hva som stod i hans makt for å hindre utgivelsen. Blant annet satte han forlagshuset under militært overoppsyn, samt

beordret at det første opplaget på 10 000 eksemplarer skulle makuleres. Gjesdal og Nassar henter to av de tre oversatte utdragene fra dette verket, der det ene handler om Staëls syn på Kants filosofi slik denne kommer til uttrykk i kritikktrilogien. Det andre tekstutdraget handler om den vitenskapshistoriske utviklingen innenfor det tyskspråklige området fra den vitenskapelige revolusjonen på 1500-tallet og frem til Leibniz og Kant. Det er dog det tredje tekstutdraget som er mest originalt og filosofisk interessant. Det er hentet fra verket *The Influence of Literature on Society* og handler om utfordringene kvinnelige tenkere møter idet de ønsker å skrive ned og utgi sine filosofiske tanker. Staël kommer her med mange interessante observasjoner som jeg tror kvinner helt frem til våre dager kan kjenne seg igjen i.

Til tross for sine filosofiske tanker og politiske virksomhet, er nok likevel Staël først og fremst kjent som skjønnlitterær forfatterinne, særlig av de to romanene *Delphine* (1802) og *Corinne, eller Italia* (1807). Dette viser til et generelt trekk når det gjelder kvinnelige tenkere, da de ofte har et skjønnlitterært forfatterskap ved siden av sitt filosofiske. Eksempler på dette fra ulike historiske perioder er Christine de Pisan (1364–1430), Margaret Cavendish (1623–1673) og Iris Murdoch (1919–1999). Dette kan også være en viktig årsak til at de har blitt neglisjert i filosofihistorieskrivningen, da de har blitt anerkjent som forfatterinner heller enn som filosofer. Dessuten viser det til et annet poeng, nemlig at kvinnelige tenkere ofte har gjort bruk av andre sjangre, som romaner, noveller, dikt, brev eller populære essays, enn de som tradisjonelt har blitt verdsett i akademia, typisk avhandlinger og vitenskapelige artikler. Grunnene til dette har nok med at kvinner ikke har hatt de samme mulighetene som menn til å publisere sine tekster, da særlig innenfor de akademisk verdsatte sjangrene. Samtidig har kvinner i stor grad vært frarøvet mulighetene for utdanning og akademiske stillinger, og følgelig ikke følt seg kompetente til å skrive «tunge» vitenskapelige verk. Man skal dermed være forsiktig med å neglisjere kvinner fra filosofihistorien fordi det ikke er knyttet så mange «store» verk til dem som det er til personer som Kant, Hegel og Nietzsche. Staëls virksomhet og forfatterskap fremstår som et fremragende eksempel på nettopp dette.

Günderrode og Arnim

De to neste filosofene som omtales i boken, er Karoline von Günderrode (1780–1806) og Bettina Brentano von Arnim (1785–1859). Günderrode bidro aktivt til

tyisk romantikk og diskusjonen av idealisme. Til tross for sin unge alder hadde hun et rimelig stort nettverk bestående av blant annet Friedrich Creuzer, som hun var kjæreste med, samt Gunda Brentano, Christian Brentano og Friedrich Carl von Savigny. Hun diskuterer flere sentrale filosofer i samtiden, slik som Herder, Kant, Novalis, Schleiermacher og Schelling, men er nok mest kjent for sin kritikk av Fichte. Tydelig inspirert av Kant, tok Fichte til orde for at det var nødvendig for mennesket å overskride naturen for å kunne handle fritt, ettersom naturen selv er determinert. Günderrode ser derimot på mennesket som innkapslet i naturen sammen med andre levende og ikke-levende vesener. For henne handler livet dermed ikke om å transcendere naturen, men heller om å erkjenne oss som deler av en større jordisk helhet og dyrke vårt fellesskap med resten av naturen. På denne måten skiller hun seg også fra Schelling, samtidig som hun foregriper moderne økologisk tenkning hvor alt inngår i et stort økosystem og hvor menneskets moralske forpliktelser ikke bare angår andre mennesker, men også naturen overhodet. Naturen har et iboende formål, og menneskets plass og stilling må forstås som del av dette formålet. Her finnes det interessante paralleller mellom Günderrode og den engelske filosofen Anne Conway (1631–1679), uten at det ser ut til at Günderrode er klar over dette. Utvalget av tekster fra Günderrode, som særlig konsentrerer seg om hvordan hun skiller seg fra Fichte og Schelling, synes svært relevant.

Etter at kjærlighetsforholdet til Creuzer tok slutt, begikk Günderrode tragisk nok selvmord ved Rhinens bredd i en alder av 26 år. Hadde det ikke vært for Arnim, hennes gode venninne, hadde trolig vår kunnskap om henne vært rimelig begrenset. De to møttes i 1804 og utviklet et nært vennskap, noe vi får innsikt i gjennom Arnims publisering av den fiktive brevromanen *Günderrode*. Romanen har sitt utgangspunkt i den faktiske brevvekslingen mellom dem, men Arnim redigerte brevene før publisering og la til noen kunstneriske innslag; blant annet gir hun både seg selv og Günderrode fiktive navn, henholdsvis «Bettine» (i stedet for Bettina) og «Günderrode» (med én «r»). Sentralt i Arnims tenkning, som også er tema i brevvekslingen, er at hun mente at samtidsfilosofien var altfor abstrakt og generell, og at hun ville bringe den nærmere hverdagslivet og det konkrete. Her brukte hun poesien som ledestjerne, da poesien, i motsetning til filosofien, taler til enkeltmennesket snarere enn til menneskeheten som sådan. I brevvekslingen finner vi lange diskusjoner om poesi, særlig av Hörderlin.

Boken skal ha skryt for å bringe frem disse to tenkerne og brevvekslingen mellom dem, for selv om brev er en kjent sjanger for mange av de andre kvin-

nelige tenkerne i filosofihistorien, er det rimelig unikt at brevene her utveksles mellom to kvinnelige filosofer. Normalen ellers er nemlig at brevene utveksles mellom en kvinnelig tenker og en kanonisert mannlig filosof, slik som Elisabeth av Böhmen (1618–1680) sin korrespondanse med Descartes. Brevvekslingen er dessuten en god illustrasjon på Arnims tanke om at filosofien best utvikles i fellesskap, såkalt «sym-filosofi», hvor man gjennom dialog utvikler hverandre og sammen stadig beveger seg opp på et høyere intellektuelt nivå. Arnim brevvekslet også med flere menn, deriblant Goethe.

Sosialisme og kvinnesaksaktivisme

Med sitt politiske engasjement, særlig for de fattige, peker Arnim videre mot to andre kvinnelige tenkere som har fått sin velfortjente plass i boken, nemlig Clara Zetkin (1867–1933) og Rosa Luxemburg (1871–1919). Zetkin er fremfor alt kjent for sin sosialisme og sitt sterke engasjement for kvinnefrigjøring. Hun stiftet tidlig bekjentskap med skriftene til Marx og Engels og var hele sitt liv opptatt av politikk så vel teoretisk som praktisk. For Zetkin var ikke frigjørelse av arbeiderne fra kapitalismens undertrykking og frigjørelse av kvinner fra menns undertrykking, to ulike anliggender, men de to var så tett forbundne at den ene saken ikke kunne løses uten den andre. Dette er spørsmål hun drøfter inngående i de to første essayene som er oversatt i boken, begge foredrag Zetkin holdt ved sosialistiske konferanser. I det tredje essayet, «Save the Scottsboro Boys», drøfter hun undertrykking av mørkhudete mennesker i USA, noe som viser hennes solidaritet med disse og hennes blikk for rasistisk undertrykking. Saken viser dessuten at hun hadde en internasjonal, og ikke bare en nasjonal, politisk agenda. Hun arbeidet store deler av livet sitt i både den tyske og internasjonale arbeiderbevegelsen hvor hun særlig frontet kvinnelige arbeideres frigjøring, noe som for henne ikke bare handlet om like rettigheter for kvinner som for menn, for eksempel stemmerett og rett til utdanning og arbeid, men også om økonomisk utjevning og uavhengighet. Det at kvinner ble økonomisk selvstendige og ble arbeidssker i stedet for husmødre, var imidlertid ikke en trussel for menn, slik Zetkin så det, det ville snarere åpne muligheter for kortere arbeidsdager, økt fritid og mer tid til utdanning for alle. Hennes arbeid munnet blant annet ut i etableringen av den internasjonale kvinnedagen 8. mars.

Luxemburg ble en god venninne og nær alliert av Zetkin etter at de møttes første gang i 1898. Det var ikke bare arbeiderbevegelsen som førte dem

sammen, men også pasifisme og motstand mot krig, særlig første verdenskrig. Det tyske Arbeiderpartiets motvilje mot å ta avstand fra krigen gjorde at de begge forlot partiet. Zetkin deltok først i etableringen av et alternativt og uavhengig arbeiderparti, før hun de siste årene av sitt liv ble medlem av kommunistpartiet. Luxemburg var med på oppstarten av kommunistpartiet, men led en brutal skjebne ved at hun, sammen med Karl Liebknecht, ble tatt av dage av det tyske frikorpset i 1919 på grunn av en antikrigsdemonstrasjon. I sin tenkning må Luxemburg, på mange måter motsatt Zetkin, sies å være mer opptatt av frigjøringskampen for arbeidere enn for kvinner. Hennes analyser av kapitalismen og insisteringen på nødvendigheten av en overgang til et kommunistisk samfunn, slik disse kampene for eksempel kommer til uttrykk i essayet *Introduction to Political Economy*, som det er inkludert et lengre utdrag fra i boken, kom svært nær den politiske teorien til Marx og Engels. På enkelte punkter gikk hun likevel lengre enn dem. Til forskjell fra Marx hevdet hun at det måtte opprettes handelsorganisasjoner for å bestemme verdien av arbeid, da dette var nødvendig for å få bukt med utbyttingen av arbeiderne i kapitalismen. Dessuten var hun mer opptatt av å opplyse arbeiderne gjennom å gi dem mulighet for utdanning enn det Marx og Engels hadde vært. En annen særegenhet ved Luxemburgs analyse var hennes syn på imperialismen som en integrert del av det kapitalistiske systemet: I et kapitalistisk samfunn med dets vekt på effektivitet vil det alltid bli et produksjonsoverskudd som krever et større handelsmarked, noe som fører til at det i kapitalistiske samfunn alltid vil finnes en drivkraft mot territorial ekspansjon. Kampen mot kapitalismen var dermed fundamentalt sett heller et internasjonalt enn et nasjonalt anliggende. For å få bukt med kapitalismen var det nødvendig med en internasjonal revolusjon som måtte starte fra bunnen, fra grasrotbevegelser og hos arbeiderne selv, og ikke blant politiske partier på toppen.

Gjesdal og Nassar gjør etter min mening en strålende jobb med å presentere disse to kvinnelige tenkerne, som det nok er mer vanlig å inkludere i historiske emner i statsvitenskap eller idéhistorie, som filosofer som bygde på sine forgjengere, men som også lanserte egne selvstendige teorier. Dessuten deltok de aktivt i det politiske livet i en svært dramatisk, omskiftende og betydningsfull periode i Tysklands historie.

Feminisme og psykoanalyse

Hedwig Dohm (1831–1919) og Lou Salomé (1861–1937) var begge dypt inspirert av Nietzsche, men de stilte seg også kritisk til flere av hans antakelser. I essayet «Nietzsche on Women», som inngår i boken, polemiserer Dohm mot de mange misogyne utsagnene hos Nietzsche. I den tyske tradisjonen i det lange 1800-tallet er Nietzsche på ingen måte alene når det gjelder å fremme misogyne tanker, da vi finner noen av de mest diskriminerende utsagnene om kvinner i hele filosofihistorien hos Kant, Fichte og Hegel. Dette kan på mange måter synes merkelig, da perioden på det europeiske kontinentet ellers er preget av en rekke mektige forsvar for likestilling og kvinners rettigheter, for eksempel hos tenkere som Olympe de Gouges, Nicolas de Condorcet, Catharine Macaulay, Mary Wollstonecraft, Theodor von Hippel, Harriet Taylor og John Stuart Mill. Like fullt kan det nok være slik at disse to tendensene styrket hverandre gjensidig, altså at den tradisjonelle misogyne oppfatningen ble styrket og skjerpet ved at det dukket opp mektige forsvar for likestilling. Hos Dohm finner vi et forsvar for kvinners sivile rettigheter, samt for deres rett til utdanning og arbeid. For eksempel stiller hun spørsmål ved Nietzsches utsagn om at kvinners primære funksjon i livet består i å føde barn. Dette kan på ingen måte være den hele og fulle sannhet, hevder hun, da kvinner kun er fruktbare i en periode av livet. Samtidig vil en kvinne som hengir seg fullt og helt til biologisk reproduksjon, altså en som nærmest oppfører seg som en «biologisk slave», neppe være en passende partner for Nietzsches overmenneske.

Til tross for aversjonen mot Nietzsche på dette punktet, var Dohm ellers influert av hans syn på selvet som kapabelt til å skape sin egen identitet. Hun setter denne ideen inn i et større utviklingsteoretisk perspektiv hvor mor og datter utgjør de sentrale komponentene. Tanken er at moren først lærer datteren hva som er hennes rolle i livet og samfunnet. Datteren reagerer så på denne på sin selvstendige og kritiske måte, noe som også får moren til å revidere sitt syn på kvinnerollen. Dette fortsetter i neste generasjon ved at datterens datter reagerer på sin måte, hvilket bidrar til at datteren reviderer sitt syn. Dohm tenker seg slik at kvinnefrigjøringen foregår gradvis fra generasjon til generasjon. Hun må slik også sies å ha et ikke-essensialistisk syn på kvinnerollen, da denne rollen skapes og utvikles av kvinnene selv. Dermed foregriper hun på mange måter Simone de Beauvoirs posisjon i *Det annet kjønn*. Det skal dog sies at det inngår et klas-

seperspektiv hos Dohm, da hun primært har kvinnene i borgerskapet og middelklassen, og ikke i arbeiderklassen, for øyet.

Dohm kjente Salomé ettersom Salomé besøkte den filosofiske salongen som hun opprettet i sitt hjem i Berlin i slutten av 1880-årene. Hun betraktet imidlertid Salomé som en antifeminist, ettersom Salomé fremholdt at kvinner bør få barn, mens Dohm derimot så på en slik «regel» som en innskrenkning av kvinners handlingsfrihet. Salomé var på sin side veldig opptatt av feminisme og betonte spesielt kvinners opplevelse av kjærlighet og seksualitet, samt deres tradisjonelle sosiale roller og muligheter i livet. Selv førte hun en livslang kamp for å være fri, utvikle seg selv intellektuelt og beskjeftige seg med filosofi. Hun strittet imot sosiale konvensjoner om å bli godt gift og få mange barn, da hun snarere ville være fri og ikke binde seg til noen. Det fantes riktignok forskjeller på kjønnene, men Salomé var svært opptatt av å påpeke at det ikke var noe ved kvinner som gjorde dem dårligere enn menn. Hun utviklet dessuten en interessant teori om biseksualitet hvor hun hevdet at alle mennesker, om enn i litt varierende grad, har del i så vel det feminine som det maskuline.

I fremstillinger av Salomé er det en tendens til at man vektlegger hennes biografi og påpeker hennes relasjoner til berømte intellektuelle menn. Salomé var nemlig en periode en nær venninne av Nietzsche, og Nietzsche fridde sågar til henne på toppen av et fjell i Nord-Italia. Dessuten var hun kjæreste med poeten Rainer Maria Rilke. Endelig dro hun i 1912 til Wien for å skrive seg inn som student hos Sigmund Freud, og de to innledet et livslangt vennskap. Problemet med en slik fremstilling er at man lett kan få inntrykket av at Salomé var en person som er kjent *fordi* hun stod i forbindelser med disse berømte mennene, og ikke på grunn av sin egen originale tenkning. Dette er et generelt problem når det gjelder kvinnelige tenkere i filosofihistorien, da svært mange av dem har stått i en eller annen relasjon til en kanonisert mannlig filosof. I slike tilfeller blir gjerne kvinnen fremstilt som en passiv part, som en slags disippel, mens mannen betraktes som en aktiv og original tenker. Dermed overskygges det faktum at det som regel er tale om en påvirkning som går begge veier. Det er ingen tvil om at Salomé var en original tenker, samtidig som hun både ble påvirket av, og selv påvirket, de berømte mennene hun stod i kontakt med. For eksempel mener man at diskusjonene med Salomé påvirket Nietzsche vesentlig når det gjaldt utforming av det kjente verket *Slik talte Zarathustra*. Nietzsche kalte selv Salomé for sin «søsterhjerne» (*Schwestergehirn*), noe som synes å indikere at det var tale om en jevnbyrdig relasjon mellom to selvstendig tenkende filosofer.

Blant annet hadde de en veldig ulik forståelse av religion, hvor Salomé, inspirert av Spinoza, var svært opptatt av Guds åpenbaring og religiøse erfaringer i naturen, mens Nietzsche, som kjent, proklamerte Guds død. Når det gjelder Rilke, var det to felles turer til Russland, Salomé's andre hjemland, som inspirerte ham til å skrive verket *Stundenbuch*. Freud var på sin side svært begeistret over Salomé's avgjørende bidrag til psykoanalysen. I særdeleshet var Salomé opptatt av narsissisme. I denne følelsen, som ofte ellers blir fremstilt som negativ, finner Salomé at den derimot representerer en viktig og positiv kilde til kreativitet og skaperkraft. Selv om også Gjesdal og Nassar peker på Salomé's mannlige forbindelser i sin presentasjon av henne, gjør de en hederlig innsats for å fremheve Salomé's originale tenkning.

Fenomenologi

Fenomenologi er en gren av filosofien som spesielt mange kvinner har deltatt i utformingen av, hvorav de tre mest kjente er Hedwig Conrad-Martius (1888–1966), Edith Stein (1891–1942) og Gerda Walther (1897–1977). De to siste kapitlene i boken tar opp fenomenologien til Stein og Walther. Stein er nok vel så kjent for sin dramatiske biografi som for sin tenkning. Hun var født inn i en jødisk familie, men etter å ha lest selvbiografien til Teresa av Ávila (1515–1582), konverterte hun til katolisismen i 1922. Hennes jødiske bakgrunn ble likevel et problem da nazistene med sin antisemittiske lovgivning overtok makten i Tyskland. Hun søkte først sikkerhet i det karmelittiske klosteret i Köln, men ble i 1938, sammen med sin søster, overført til et kloster i Nederland for bedre beskyttelse. Etter nazistenes okkupasjon av Nederland ble hun likevel pågrepet og deportert til Auschwitz. Der ble hun henrettet i 1942.

Som filosof blir Stein ofte sett på som en disippel av Husserl, særlig siden hun en periode arbeidet som hans assistent i Freiburg og tok hånd om utgivelsen av flere av hans verker. Et slikt bilde er imidlertid på mange måter feilaktig, og i hvert fall ikke uttømmende, ettersom hun tilførte flere selvstendige bidrag til fenomenologien. Dette gjelder ikke minst hennes teori om empati som en forutsetning for å oppnå erfaring og kunnskap så vel om andre som om oss selv. Gjennom den form for innføling som empatien krever, transcenderer vi vår egen subjektivitet og kan nå et nivå av intersubjektivitet og fellesskap med den andre, altså den vi føler empati med. Denne teorien, inspirert av blant annet Wilhelm Dilthey, Hans Lipps og Husserl, er inngående beskrevet både i Gjesdal og Nass-

ars presentasjon av Stein, samt i det oversatte utdraget fra hovedverket *Zum Problem der Einfühlung in seiner historischen Entwicklung und in phänomenologischer Betrachtung* fra 1917. Ellers ble relasjonen til Husserl mer anstrengt etter at han nektet å støtte hennes habilitasjon, da han mente undervisnings- og forskningsoppgaver ved høyere institusjoner ikke var passende beskjeftigelser for kvinner. Stein forlot posten som Husserls assistent i 1919, delvis på grunn av faglig uenighet.

Mens Stein tilhørte den såkalte Göttingen/Freiburg-kretsen rundt Husserl, var Walther hovedsakelig tilknyttet München-kretsen i fenomenologi, som blant annet omfattet Alexander Pfänder, Max Scheler, Moritz Geiger, Theodor Conrad og Hedwig Conrad-Martius. Pfänder introduserte imidlertid Walther for Husserls skrifter, særlig *Logiske undersøkelser* og *Ideer I*, noe som førte til at hun dro til Freiburg for å bli student under Husserl. Husserl var kritisk til Walther i starten på grunn av hennes sosialistiske sympatier og sendte henne først til Steins introduksjonskurs i fenomenologi, gjerne kalt «den fenomenologiske barnehagen». På grunn av enkelte faglige uenigheter med Husserl valgte Walther etter hvert å dra tilbake til München for å skrive doktoravhandlingen sin under veiledning av Pfänder. Deretter, for å skrive sin habilitasjon, valgte hun å dra til Heidelberg og Karl Jaspers, som, i motsetning til måten Husserl behandlet Stein på, støttet henne i dette arbeidet. Av økonomiske årsaker fullførte hun imidlertid aldri habilitasjonen. Ettersom hun var svært interessert i mystisisme og søkte å gi fenomenologiske beskrivelser av mystiske religiøse begreper, ble hun forfulgt av Gestapo under naziregimet, noe som ikke gjorde arbeidet med habilitasjonen enklere.

I sin fenomenologi ellers kritiserte Walther Husserl for hans ensidige fokus på bevisstheten, ettersom mennesket først og fremst er et sosialt vesen og ikke ren bevissthet. Hun var også kritisk til Steins vektlegging av empati som en grunnleggende forutsetning for tilgang til og fellesskap med andre mennesker. For Walther var nemlig fellesskapet med andre mer grunnleggende og en forutsetning for empati. Mens det for Stein var slik at vi gjennom empati får tilgang til andres glede eller sorg, en glede og sorg vi selv ikke deler, men som vi altså kan leve oss inn i, er snarere fellesskapet med andre og den felles opplevelsen av glede og sorg, som både vi selv og andre identifiserer oss med, det grunnleggende for Walther. Walther er slik mye mer opptatt av sosiologi og samfunnsvitenskap, slik som Marx, Simmel, Tönnies og Weber, enn Stein og Husserl, som i større grad lente seg mot humaniora. Likevel bør ikke denne kritiske

bemerkningen overskygge det faktum at det er mye felles tankegods hos Walther, Stein og Husserl.

Selv om portrettene gir et godt innblikk i Stein og Walthers viktige plass i tysk fenomenologi, er det underlig at forfatterne ikke har funnet plass til et eget kapittel om Conrad-Martius. Conrad-Martius var nemlig en sentral skikkelse i det fenomenologiske miljøet i Tyskland og står ikke noe tilbake for Stein og Walther. Gjesdal og Nassar nevner henne riktignok i innledningen og i portrettene av Stein og Walther, men det finnes ikke noen god begrunnelse i verket for ikke å gi henne et eget portrett. Uten tvil ville en inkludering av Conrad-Martius beriket boken ytterligere og bidratt til å gjøre utvalget mer fullstendig.

Fellestrekk og fremtidshåp

Gjennomgangen av de ni kvinnelige tenkerne som inngår i boken, har med all mulig tydelighet vist at det er en mangfoldig gruppe vi har med å gjøre, og at det langt ifra er slik at det kun er innenfor feminisme at kvinner har gjort seg gjeldende i filosofihistorien. I tillegg til sine egne teorier har også flere av kvinnene påvirket de kanoniserte mannlige filosofene de har stått i kontakt med, noe som viser at det er viktig å studere bidragene fra kvinner og menn sammen, og ikke hver for seg, for å få et adekvat bilde av utviklingen i tenkningens historie. Likevel kan en separat studie av kvinnene, slik vi blir presentert for i denne boken, ha mye for seg, da det får frem interessante likheter mellom dem og slik sett kanskje kan si noe mer generelt om kvinners måte å tilnærme seg filosofiske problemer på.

Et påfallende likhetstrekk ved de kvinnelige tenkerne, dels i motsetning til den mannlige tradisjonen, er at deres filosofi gjerne er ledsaget av aktivisme og engasjement for praktiske problemer i hverdagen. Den sterke motstanden mot eksempelvis slaveri, fattigdom og imperialisme fremfor filosofisk systembygging er muligens en konsekvens av utelukkelsen fra akademiske stillinger: I mangel av muligheter for å kommunisere sin tenkning til kolleger og studenter, henvendte de kvinnelige tenkerne seg i stedet til «vanlige folk». For å alludere til et kjent utsagn av Marx, kan vi si at det for dem ikke var tilstrekkelig å fortolke verden, men den må også forandres. De kvinnelige tenkerne kan se ut til å ha tatt denne oppfordringen på langt større alvor enn deres mannlige motparter. Den åpne, sosialiserende og diskuterende holdningen til filosofi viser seg også i den utstrakte salongaktiviteten blant de kvinnelige tenkerne i det lange 1800-tallet.

Et annet fellestrekk er, dessverre, at de kvinnelige filosofene har slitt med å komme til orde, både i samtidsfilosofien og filosofihistorien. Selv om kvinnene på 1800-tallet var noe bedre stilt når det gjaldt utdanning sammenliknet med i tidligere århundrer, var mulighetene fortsatt rimelig begrensede. Salomé og Luxemburg dro begge til Universitetet i Zürich, da dette var det eneste universitetet som tok opp kvinnelige studenter på slutten av 1800-tallet. Selv om flere utdanningsinstitusjoner etter hvert kom på banen, møtte kvinnene fortsatt hindringer i form av konservative holdninger, som for eksempel Husserls manglende støtte til Steins habilitasjon. En annen hindring var at kvinner gjennom hele det lange 1800-tallet hadde vanskeligheter med å få innpass hos de renommerte forlagene. En mulig strategi, som Staël benyttet seg av, var å publisere verkene sine anonymt. Dessuten kunne man publisere under «mannlig» pseudonym, en strategi både Günderrode («Tian») og Salomé («Henry Lou») benyttet seg av. Et annet kjent eksempel fra samtiden var Mary Ellen Evans som publiserte sine verk under pseudonymet «George Elliot». Grunnen til denne praksisen var riktignok ikke bare å få publisert, men også å bli tatt seriøst. Her kan det bemerkes at Salomé faktisk også hjalp Rilke med å få utgitt sine verk ved å få ham til å endre fornavn fra det «feminine» René til det mer «maskuline» Rainer. En alternativ strategi for kvinnene var, som nevnt under omtalen av Staël, å benytte andre og mindre «akademiske» sjangre som brevskrivning, noveller, romaner og dikt, i stedet for akademiske artikler og avhandlinger. Staël, Günderrode, Arnim og Salomé må alle sies å ha brukt denne strategien. Det finnes imidlertid også en lang rekke mannlige filosofer fra den samme perioden, eksempelvis Lessing, Herder, Schiller og Goethe, som i tillegg til sitt filosofiske forfatterskap har gjort bruk av de nevnte «ikke-akademiske» sjangrene. Det synes likevel å være slik at mens mennene har blitt anerkjent både som filosofer og skjønnlitterære forfattere, har kvinnene i større grad utelukkende blitt klassifisert som skjønnlitterære forfatterinner.

Boken fortjener all mulig hyllest da den uten tvil vil være et viktig våpen i kampen for filosofihistorisk anerkjennelse og likestilling. Gjennom de ni portrettene og de tilhørende utdragene fra originaltekster gis leseren et unikt innblikk i den siden, nemlig den kvinnelige, som tradisjonelt har vært utelatt fra filosofihistoriske fremstillinger. Dette er uten tvil berikende for vår forståelse av det lange 1800-tallets filosofi. Tenkerne som er tatt med i boken, er rimelig ukjente i filosofiske sammenhenger og selv i Mary Ellen Waithes banebrytende firebindsverk *A History of Women Philosophers* (1987–1995), som har vært helt

avgjørende for den økte interessen for kvinnelige filosofer, er det kun Salomé, Stein og Walther som er tatt med her. Som nevnt er det sterkt beklagelig og uforståelig at Gjesdal og Nassar ikke har inkludert et portrett av Conrad-Martius, da hun burde hatt en naturlig plass her. Kanskje kunne man si det samme om Anna Tumarkin (1875–1951), den første kvinnelige professoren i filosofi, som Gjesdal har inkludert i kronikkserien i *Klassekampen*, men som ikke er med i boken. Likevel er det et meget interessant og historisk viktig knippe av kvinnelige filosofer som vi blir presentert for. Gjesdal og Nassar arbeider ellers med et nytt bokprosjekt, *The Oxford Handbook of Nineteenth-Century Women Philosophers in the German Tradition*. Det er all mulig grunn til å glede seg til den utgivelsen.